

АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

в умовах воєнного стану

Економічна безпека є важливим критерієм оцінки якісних параметрів національної економіки, стратегічної ефективності економічної політики держави в економічній сфері. Тому в умовах різкого розширення та посилення потужності спричинених повномасштабною воєнною агресією РФ проти України загроз економічній безпеці та їхніх рівнів особливого значення набуває постійний експертно-аналітичний моніторинг.

У перші місяці повномасштабної війни економічну безпеку України вдавалося забезпечувати значною мірою завдяки накопиченим у довоєнний час резервам та запасу міцності, оперативній консолідації зусиль суспільства на регіональному та місцевому рівнях, самоорганізації та згуртованості громадян України перед екзистенційною загрозою російської агресії, безпрецедентній міжнародній підтримці.

Після того як російська агресія перейшла у форму затяжної війни на виснаження, безпосередній вплив бойових дій на економіку посилюється через цілеспрямовані атаки на критичну інфраструктуру України, виснаження фінансових резервів населення та бізнесу, наростання економічних диспропорцій, що сформувались у воєнний період, застосування ворогом потенціалу різноманітних гібридних інструментів впливу.

Це актуалізує потребу здійснення цілеспрямованої політики держави щодо протидії комплексу ризиків на основі оперативного моніторингу викликів і загроз економічній безпеці в умовах війни та аналітичного опрацювання результатів такого моніторингу.

З цією метою Національний інститут стратегічних досліджень у квітні 2022 та березні 2023 рр. провів експертні опитування, які дали змогу дійти певних висновків.

1. Опитування засвідчило стабілізацію стану економічної безпеки в умовах повномасштабної війни, що триває понад рік. За сприйняттям експертів, у 2023 р. очікується в цілому помірковано стабільний сценарій забезпечення економічної безпеки України. Загальний рівень сприйняття рівня ризиків відчутно знизився. За переважною більшістю загроз ризик знизився та оцінюється наразі як значний та помірний, що залежить від низки складників.

З нашої точки зору, така еволюція експертних оцінок пов'язана з тим, що спричинені війною основні події, які створюють найкритичніші ризики для економічної безпеки, вже відбулися, економіка продемонструвала достатні рівні адаптивності та стійкості. Ймовірність подальшого поглиблення ризиків в умовах базових сценаріїв, які експерти розглядають, обмежена.

Разом із цим, переважна більшість загроз залишаються в помаранчевій зоні, через що з метою мінімізації ризиків необхідно запроваджувати низку заходів та здійснювати їх імплементацію.

2. Спостерігаються ефекти накопичення впливу затяжної російської агресії, що призвело до погіршення експертних оцінок стосовно впливу низки середньо- та довгострокових загроз.

Прогнозовано на перший план виходять загрози фінансовій спроможності держави, конкурентоспроможності українських виробників та соціальним вимірам ситуації в економіці.

Зокрема, у 2023 р. посилилася *стурбованість* експертів щодо: зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки внутрішньо переміщених осіб (ВПО), суттєвого скорочення інвестиційної діяльності, збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промисловості, погіршення конкурентних позицій українських виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні, значного погіршення стану довкілля.

3. Завдяки *здатності швидко та ефективно мобілізувати фінансові ресурси, контролювати ситуацію у банківському секторі, широкій міжнародній фінансовій підтримці* Україні вдалося *забезпечити виконання передбачених бюджетом фінансових зобов'язань держави, зберегти банківську стійкість*, а також утримати *ділову репутацію* на міжнародних фінансових ринках.

Рівень загроз фінансовій безпеці порівняно з попереднім роком знизився та оцінюється наразі як значний і помірний, за винятком ризику зростання дефіциту державного бюджету, що залишився у червоній зоні.

Водночас у 2023 р. *значними й такими, що викликають найвищу стурбованість*, залишаються кілька *видів загроз*, а саме: значні втрати податкових і митних надходжень державного та місцевих бюджетів, нарощення державного боргу й видатків на його обслуговування, недофінансування окремих статей видатків бюджету, а також погіршення фінансової стійкості пенсійної системи внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави.

4. *Виробничий сектор України значно постраждав від високоінтенсивних бойових дій з країною-агресором*, що призвели до масштабних безпосередніх руйнувань. Додатково стан виробничого сектору погіршився через порушення логістики як внутрішнього ринку, так і експортних маршрутів, суттєве збільшення собівартості низки важливих процесів, втрату частки трудового потенціалу внаслідок вимушених міграцій, залучення частини працівників до Сил оборони. Крім того, починаючи з осені 2022 р., додалися ще й ускладнення з енергопостачанням.

Важливим чинником підтримання економічної динаміки у воєнний період стало *збереження купівельної спроможності населення* завдяки належному забезпеченню оплати праці працівників бюджетного сектору, Сил оборони, фінансуванню пенсій та соціальних виплат, наданню соціальних виплат ВПО, а також помірній інфляційній динаміці.

Разом із тим, в умовах значного звуження ємності внутрішнього ринку для продукції споживчого та виробничого призначення *посилилася значущість експортного чинника*. При цьому ЄС став головним торговельним партнером України. Міжнародна підтримка України стала одним із вирішальних чинників зменшення рівня ризиків для експорту країни, розвитку транспортно-логістичних можливостей.

Проте посилюються загрози зростання сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту, а також збільшення негативного сальдо торговельного балансу.

Масштабне *відновлення країни*, яке вже започатковано попри завершення активних бойових дій, *має стати потужним рушієм активізації вітчизняного*

виробництва. Для відповідного виробничого забезпечення відновлення вже виявлена операційна адаптивність вітчизняного бізнесу має бути підкріплена його належною інвестиційно-інноваційною спроможністю.

Наразі суттєво скорочено інвестиційну спроможність держави, яка значною мірою залежить від обсягу зовнішньої допомоги для України. Банківське кредитування інвестиційної діяльності згортається випереджальними темпами. Значне згорання інвестиційної діяльності в корпоративному секторі зумовлює потужні ризики у середньостроковому періоді, пов'язані з накопиченням ефекту зношування виробничих активів та зростанням технологічного відставання.

5. *Широкомасштабне воєнне вторгнення стало значним викликом для розвитку та збереження людського капіталу. Серед найбільших викликів у цій сфері – суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення на тлі втрати можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці.*

Посилилися негативні демографічні тенденції, як-от загальне скорочення наявного населення, особливо працездатного віку, з'явилися нові вразливі категорії громадян. Бойові дії призвели до погіршення соціально-побутових умов цих категорій населення, знизили рівень доступності закладів охорони здоров'я та закладів, що надають соціальні послуги. Усе це перешкоджає формуванню належної якості людського капіталу в середньо- та довгостроковій перспективі та спричинятиме негативні ефекти під час повоєнного відновлення.

Поряд із поточними завданнями стосовно збереження людського капіталу виникає потреба вже нині формувати засади нової соціальної політики, яка би враховувала сучасні глобальні тенденції, забезпечувала цільовий характер та ризик-орієнтованість, соціальну та економічну інклюзію всіх категорій населення.

6. Визначене експертами коло загроз, які можуть мати високий рівень негативного впливу, але наразі мають помірну ймовірність вияву, дає можливість виокремити потенційні тригери посилення ризиків, запобігання яким повинно визначати пріоритети політики щодо забезпечення економічної безпеки. Серед цих тригерів:

- збільшення частки громадян, котрі, рятуючись від війни, вирішать не повертатися в Україну, а також, у разі погіршення безпекової ситуації, імовірний додатковий виїзд громадян після скасування обмежень на виїзд для військовозобов'язаних, що теж негативно впливатиме на трудовий потенціал країни;
- погіршення довіри до органів державного управління, насамперед фіскальної сфери, що загрожуватиме погіршенням податкової дисципліни та зростанням сегмента неофіційної економіки;
- зменшення спроможності бюджетної системи забезпечувати виконання запланованих видатків через труднощі наповнення доходної частини та/чи фінансування дефіциту бюджету, що може погіршити ефективність системи соціального захисту й становище у бюджетному секторі (освіта, охорона здоров'я, наука, культура тощо);
- послідовне зниження конкурентоспроможності українських виробників унаслідок тривалого недоінвестування, зупинення інновацій та нарощування додаткових витрат, що загальмує повоєнне відновлення та руйнуватиме його інклюзивність і мультиплікативний ефект для економічного зростання й відновлення доходів;

- *надмірний наплив імпортованих товарів споживчого та виробничого призначення внаслідок пригнічення та недостатньої спроможності вітчизняного виробництва, що зафіксує стан імпортозалежності національної економіки, зумовлюючи тиск на торговельний баланс, створить перешкоди щодо динамічного відновлення виробництва та умов у сфері зайнятості;*
- *наростання негативного впливу наслідків війни на довкілля, що погіршуватиме умови економічної діяльності (насамперед в аграрному секторі), якість життя населення, у т.ч. створюватиме додаткові перешкоди для повернення людей до місць постійного проживання;*
- *погіршення спроможності економіки до забезпечення продовольчої безпеки внаслідок негативних процесів в аграрному секторі, зниження ефективності продовольчої інфраструктури (зберігання, первинна переробка, постачання агросировини), що матиме негативні соціальні наслідки.*

Наявність високоїмовірних загроз означає, що органам державної влади та іншим суб'єктам забезпечення економічної безпеки буде потрібно **модернізувати стратегії поведінки**, переосмислювати **плани та пріоритети дій**, орієнтуючись на зміцнення економічної безпеки держави.